

DINO HAJDAREVIĆ

ANTE PERIŠA

Sveučilište u Zadru

Odjel za kroatistiku i slavistiku

Obala kralja Petra Krešimira IV, 2, HR – 23000 Zadar

ZNANJE I GLEDANJE U KONCEPTUALNOJ METAFORI

Od Aristotela promatrana kao jezična figura, ukras stanovite vrste strogo ograničen na područje poetike i retorike, metafora proživljava svojevrstu renesansu unutar područja kognitivne lingvistike i teorije konceptualne metafore. Pokazalo se kako metafora nije ukras nego upravo nešto fundamentalno bez čega jezik i mišljenje zapravo ne mogu. Metaforički jezični izrazi tek su površinski odrazi, odnosno manifestacije konceptualnih metafora u našem umu. Sustav konceptualnih metafora strukturira naš svakodnevni konceptualni sustav na temelju kojega se odvija razumijevanje. Koncepti koji upravljaju procesima mišljenja nisu samo stvar intelekta, nego utječu na naše svakodnevno funkcioniranje do najsitnijih pojedinosti. Koncepti strukturiraju što percipiramo, kako se snalazimo u svijetu u kojemu živimo, kako se odnosimo prema drugim ljudima i slično, pa su stoga način na koji mislimo, ono što doživljavamo i ono što svakodnevno činimo u mnogočemu pitanje metafore. Na primjeru leksema *jasan* i frazema *(za)mazati oči* ukazali smo na konceptualnu vezu znanja i gledanja, odnosno na konceptualnu metaforu ZNATI JE VIDJETI, koja rasvjetljava nerazdvojnu povezanost znanja s gledanjem i (djelomično) način mišljenja i djelovanja modernoga čovjeka, čime smo utvrdili da je metafora jedan od temelja funkcioniranja jezika te da je mišljenje duboko prožeto metaforičkom strukturom.

KLJUČNE RIJEČI: *analogija, konceptualna metafora, kognitivna lingvistika, kultura, metafora, razumijevanje, znanje*

UVODNE MISLI

Obični, svakodnevni jezik prepun je brojnih slika i metafora. U razgovoru, u medijima, u političkom, športskom i javnom govoru sve vrvi metaforama. No kad se zagleda malo dublje, čak je i znanstveni jezik pun metafora i slika. A metafore shvaćamo kao puke jezične ukrase kojima se pjesnici i razni govornici služe kako bi slikovito što uvjerljivije, što snažnije i, barem ponekad, što jasnije prenijeli svoje misli i osjećaje. Metafore se promatra jednostavno kao stilske figure, kao trope kojima se neko ime ili naziv prenosi iz jednoga područja u drugo. A ta uporaba u posve drugom, neobičnom i novom kontekstu daje određenu napetost i ljepotu govoru.

Dakle metafora je uvijek neko prenošenje. Uostalom, i sam grčki termin metafora (od meta-pherein) kao i njegov latinski prijevod "translatio" jasno pokazuju da se radi o nekom prenošenju.¹ Ta osnovna postavka polazi još od Aristotela, prvoga teoretičara metafore, koji ju je gledao upravo kao prenošenje tuđega imena iz jednoga područja u drugo. Tako u *Poetici* (*O pjesničkom umijeću*) Aristotel ovako definira metaforu:

Metafora je prijenos naziva s predmeta koji označava na neki drugi, i to ili s roda na vrstu, ili s vrste na rod, ili s vrste na vrstu, ili po analogiji. Prijenosom s roda na vrstu smatram naprimjer 'eno, lađa mi stoji', jer 'biti usidren' vrsta je nekog 'stajanja'. Prijenos je s vrste na rod 'Zbilja milijun dobara učinio je Odisej'. 'Milijun' je naime 'mного', a sada se time poslužio umjesto 'mnogoga'! Primjer je prijenosa s vrste na vrstu 'mjeđu iscijedivši život' i 'odsjekav dugòrtom mjeđu'. Jer ovdje 'iscijediti' znači 'odsjeći' a 'odsjeći' 'iscijediti': oboje, naime, znači neko 'oduzimanje'. Analogijom pak smatram kad se jednako odnosi drugo prema prvom kao četvrto prema trećem; pjesnik će, naime, upotrijebiti četvrto umjesto drugoga ili drugo umjesto četvrtoga. A ponekad se domeće izraz s kojim je u odnosu riječ zamijenjena metaforom. Mislim time, na primjer, da se jednako odnosi čaša prema Dionizu kao štit prema Aresu, stoga će pjesnik nazvati čašu štitom Dionisovim i štit čašom Aresovom. Ili isto tako starost prema životu kao večer prema danu; stoga će pjesnik nazvati večer starošću dana [...], a starost večeri života ili zalazom života. (Aristotel 2005: 1457b 8–25)

Četiri su dakle vrste prenošenja naziva, ali ovu posljednju (po analogiji) Aristotel smatra najvažnijom. Valja dodati kako je tradicija uz ovu vrstu analogije (po proporcionalnosti, tzv. matematičke analogije gdje vrijedi $B : A = D : C$) na temelju Aristotelovih ideja o homonimnosti i sinonimnosti govorila također o drugoj vsti analogije, analogije po sličnosti, a obuhvaćala je vrstu imenovanja po sličnosti/analogiji, u sredini između tih dviju krajnosti (homonima i sinonima) (predikativna analogija u kojoj vrijedi da se više različitih elemenata svaki na svoj način odnose prema nekomu zajedničkom elementu, a na temelju čega se onda svima može priricati isti naziv/predikat: b i c i d : a; npr. predikat "zdrav" kaže se onda i za jabuku koja *održava* zdravlje, i za boju lica koja *pokazuje* zdravlje, i za lijek koji *ozdravlja* i sl.).

Kad se gleda tradicionalno poimanje metafore, ne treba zaboraviti da je već u svojem izvornom promišljanju kod Aristotela ona pozicionirana u traktate o pjesništvu (*Poetika*) i o retorici (*Retorika*), a što ju je obilježilo zapravo sve do naših dana. Tako ne čudi da je i njezina uloga zapravo prvenstveno promatrana ili poput ukrasa koji služi da se jače posreduju osjećaji i misli, ili kao oruđe kojim bi se slušatelji snažnije uvjerali u stavove koje iznosi govornik.

S obzirom na to razumljivo je da se u retoričkim, književnoteorijskim i lingvističkim krugovima metafora tradicionalno smatrala nečim nevažnim, sporednim, pukim jezičnim ukrasom, luksuzom bez kojega se itekako može, određenim specifičnim jezičnim poremećajem, "devijantnim oblikom jezičnog izraza ili sporednom figurom govora" (Čulić 2003: 25). A zanimljivo je dodati kako se u

¹ Valja ukazati da je i sam termin "metafora" već metafora, tj. prijenos termina iz konkretnoga područja (u kojemu se neka stvar prenosi s jednoga mjesta na drugo, tj. materijalno, konkretno), u apstraktno područje gdje se neko ime ili pojam prenosi s jednoga područja u drugo. E. Grassi štoviše dodaje kako je izvorno mjesto riječi metafora zapravo bilo transport, prenošenje, prijevoz s jednoga mjesta na drugo (Grassi 1992: 44).

nekim povijesnim razdobljima čak i izriječkom zabranjivalo rabiti metafore, osobito u znanstvenome diskursu.²

Međutim već je Aristotel ukazao na jednu sitnicu, naoko neznatnu, koja bi mogla biti dostatnom za odbacivanje čitave (tradicionalne) teorije metafore kao ukrasa, kao sporedne, nevažne govorne figure, bez koje bi se (lako) moglo. Aristotel naime ukazuje na određene slučajeve u kojima ne postoji (nikakva, doslovna, prava) riječ za neki fenomen, pa smo tada prisiljeni stvarati novu riječ, i to upravo po modelu prenošenja. Njegov je primjer "sijati" za fenomen kad Sunce baca svoje zrake. Kako je to slično (analogno) sijaču koji baca sjeme, onda se i za taj fenomen Sunčeva bacanja *zrākā*, za koji ni u grčkome (ni u hrvatskome) nema odgovarajućega drugog termina, uvodi analogan pojam "sijati"³ (Aristotel 2005: 1457b 27–29). Takve slučajeve u kojima ne postoji doslovan izraz Aristotel naziva "katachresis", odnosno katakreza. U hrvatskome možemo spomenuti uobičajene izraze kao što su "zubi pile", "noga stola", "grlo boce", "list papira" i brojni drugi za koje ne postoje adekvatni "nemetaforički", tj. doslovni izrazi. No osim takvih katakreza, koje svi lako primjećuju, u postaristotelovskoj tradiciji sve do danas bilo je i onih koji su ukazivali na to kako su sve riječi i čitav jezik zapravo metaforični, ali da te metaforičnosti redovito nismo svjesni (Quintilian, Vico, Gerber, Nietzsche).

Već s te strane metafora se dakle više nije promatrala samo kao puki ukras u jeziku, kao luksuz bez kojega bi se lako moglo, nego upravo kao nešto fundamentalno, kao jedna od konstitutivnih stvari za jezik uopće, bez čega jezik (ni mišljenje) uopće ne može. Nekoliko gore spomenutih imena isticalo je upravo tu dimenziju metafore, a posvudašnjost (ubikvitet) metafora svakako je najopsežnije obrazložio Gustav Gerber u svojem monumentalnom djelu *Die Sprache als Kunst* ("Jezik kao umjetnost" koje je i sam Nietzsche detaljno iščitavao i iz njega navodio cijele odlomke). No i unatoč tomu metafora se ipak još uvijek redovito smješta u kontekst retorike ili pogotovo književnosti – ponajviše pjesništva – gdje se drži stanovitim jezičnim ukrasom.

Međutim u naše vrijeme došlo je do velikoga pomaka u shvaćanju metafore. Polje metafore sad je posve pomaknuto u odnosu na tradicionalno poimanje. U okviru kognitivne lingvistike, metafora se više ne promatra (samo) kao figura riječi koliko kao obrazac po kojemu se odvija samo mišljenje, koje se u bitnome shvaća upravo metaforički, dok se ono što se tradicionalno nazivalo metaforama, sad naziva tek "metaforičkim izrazima", što bismo mogli opisati kao konkretne realizacije nekoga dubinskoga metaforičkog koncepta, odnosno "površne realizacije takvih [metaforičkih] preslikavanja (mapiranja) domena" (Lakoff 1992: 2) jedne na drugu. Tako George Lakoff i Mark Johnson u svojem već klasičnom djelu *Metaphors we live by*⁴ već uvodno ukazuju na taj fundamentalni uvid koji će donijeti upravo ove goleme promjene u shvaćanju metafore:

² Više o tomu v. Grgas (1991: 317–318).

³ Prenošnje se ovdje odvija po onome četvrtom modelu, a koji je zapravo i postao izvorno polje metafore, dok su druge vrste prenošenja više ostale metafora u širem smislu (što uključuje metonomiju, singedgohu i sl.). Ovaj četvrti model prenošenja zapravo je najučestaliji, a odvija se – kao što je već rečeno – po analogiji proporcionalnosti, tj. kao što se neko B odnosi prema nekome A, tako se D odnosi prema C, pa se onda umjesto B može reći D i obratno.

⁴ Objavljeno 1980. Mi ovdje rabimo hrvatski prijevod djela pod naslovom *Metafore koje život znače*, prev. A. Ryznar, Disput, Zagreb 2015.

Za većinu ljudi metafora je sredstvo pjesničke mašte i kičena jezika – pitanje neobičnog, a ne običnog jezika. Štoviše, obično se smatra da je metafora značajka isključivo jezika, da se tiče riječi, a ne misli ili djelovanja. Iz tog razloga većina ljudi misli da bez metafore može savršeno normalno živjeti. Mi smo naprotiv otkrili da je metafora raširena u svakodnevnom životu, ne samo u jeziku nego u mišljenju i djelovanju. Naš prosječan konceptualni sustav, na temelju kojega i mislimo i djelujemo, u svojim temeljima metaforične je naravi. (Lakoff i Johnson 2015: 3)

Lakoff i Johnson tematiku metafore uvode u problematiku spoznaje, odnosno u govor o konceptualnom sustavu, tj. o onom modelu obrazaca koji kao (nesvjesna) podloga služi za prepoznavanje i kategoriziranje svih fenomena i iskustava s kojima se susrećemo. Njihovim riječima: "naši koncepti ustrojavaju što opažamo, kako se snalazimo u svijetu i kako se odnosimo prema drugim ljudima" (Lakoff i Johnson 2015: 3). Jasno je da je taj konceptualni sustav onda i zajednička platforma za međusobno razumijevanje svih onih koji dijele iste metaforičke (konceptualne) obrasce mišljenja, odnosno koji pripadaju istoj jezičnoj (također i kulturološkoj u najširem smislu) zajednici.⁵

KOGNITIVNA LINGVISTIKA

No vratimo se kratko na samu kognitivnu lingvistiku kako bismo potom поблиže istražili metaforu kao njezino glavno oruđe.⁶

Dakle jezik, kao jedno od ključnih ljudskih obilježja, proučava lingvistika: znanost koja ima za cilj adekvatan opis jezičnih pojava koji će ih moći objasniti i dopustiti njihovo uspješno predviđanje. Neke su od lingvističkih teorija strukturalistička, generativna i kognitivna, a mi se ovdje ponajviše bavimo upravo kognitivnom, budući da konceptualna (zbog proširenja spoznaje/kognicije često nazivana i *kognitivna*) metafora spada zapravo u područje kognitivne lingvistike.

Jezik je specifičnost ljudske vrste, a kognitivna lingvistika upravo čovjeka, čovjekovo mišljenje i (među)djelovanje u kulturi i svijetu uzima kao temelj razumijevanja i opisivanja jezika. Jezik i jezična značenja promatraju se kroz prizmu uma, tijela i svijeta, a kako je čovjek društveno biće, i kroz prizmu ljudskih društvenih odnosa i interakcija s drugim jedinkama. Na koncu, jezik se promatra u pravoj upotrebi, "kao dio drugih jezičnih konstrukcija" (Stanojević 2013: 35). Ukratko, kognitivna lingvistika promatra jezik kroz prizmu svega onoga što čovjeka čini čovjekom – njegove spoznaje, tijela, društva i kulture.

⁵ Lakoff izričito navodi kako postoje značajne razlike u univerzalnosti konceptualnih metafora, odnosno metaforičnih preslikavanja: neka vrijede univerzalno (u svim jezicima i kulturama), neka su vrlo široko rasprostranjena, a za neke se čini da se pojavljuju samo u specifičnim kulturama (usp. Lakoff 1992: 40). Ovisno o tome koliko se naš konceptualni sustav onda podudara s konceptualnim sustavom naših sugovornika, o tome ovisi i mogućnost našega razumijevanja i komunikacije.

⁶ Kognitivna je lingvistika relativno nov pravac u suvremenoj lingvistici. Nastala je sedamdesetih godina prošloga stoljeća u Sjedinjenim Američkim Državama, da bi se teorijski oblikovala drugom polovicom 1980-ih kada su objavljeni radovi Ronald W. Langackera *Temelji kognitivne gramatike* (*Foundations of Cognitive Grammar*, 1987) i Georgea Lakoffa *Žene, vatra i opasne stvari* (*Women, Fire and Dangerous Things*, 1987). Nastala je kao reakcija na formalne transformacijsko-generativne pristupe jeziku čiju je teoriju pedesetih godina dvadesetoga stoljeća stvorio američki lingvist Noam Chomsky.

Temelj je dakle kognitivne lingvistike čovjek – "čovjekovo mišljenje i (među) djelovanje u kulturi i svijetu temelj su razumijevanja i opisivanja jezika u kognitivnoj lingvistici" (Stanojević 2013: 19). Kognitivna lingvistika "jezik promatra kao dio ljudskoga kognitivnoga (spoznajnoga) sustava i proučava ga u sprezi ponajprije s percepcijom, mišljenjem i razumijevanjem, s kojima je u izravnoj i neprekidnoj interakciji" ("Kognitivna lingvistika", u: *Hrvatska enciklopedija*, 12. veljače 2015.). Jezične su strukture tako odraz ljudskih konceptualnih struktura, odnosno u jeziku se održava način mišljenja, doživljaja i konceptualiziranja svijeta. A ove su strukture dugotrajnom uporabom u jeziku već objektivizirane u određene gramatičke strukture. Gramatičke strukture su tako "jezične predodžbe svijeta gledane očima 'konvencionalnog' promatrača" (Tabakowska 2005: 18). S obzirom na rečeno, jezik je za kognitivnu lingvistiku repozitorij ljudskoga znanja o svijetu, tj. strukturirana skupina značenjskih kategorija, čime se ujedno ističe enciklopedijska narav značenja (sveznajuće je, tj. temeljito) (v. Kognitivna lingvistika", u: *Hrvatska enciklopedija*, 12. veljače 2015.).

I dok primjerice generativisti metaforu smatraju marginalnom jezičnom pojavom, anomalijom koja odudara od "normalnoga" jezičnog tkiva, kognitivisti metaforu smatraju osnovnim alatom ljudskoga mišljenja, odnosno načinom shvaćanja nepoznatih, složenih i apstraktnih stvari pomoću kategorija odavno poznatih i konkretnih. Metafora u tom smislu nije više toliko stvar jezika koliko mišljenja. Međutim takvu metaforu više ne nalazimo u jeziku, nalazimo tek njezine manifestacije ("metaforične izraze") koje se pojavljuju u jeziku⁷ jer metafora je za kognitiviste samo dijelom lingvistička pojava, koja postoji u jeziku zato što postoji u misli. Konkretni metaforički izrazi tako samo očituju konceptualnu metaforu koja je jedan od kognitivnih procesa razumijevanja i konstruiranja značenja na temelju kojega povezujemo dvije konceptualne domene: izvornu (eng. *source domain*) i ciljnu (eng. *target domain*). Stoga metafora, kako je poima kognitivna lingvistika, ne pripada samo jeziku, već misli, ali i tijelu i društveno-kulturnoj praksi, a "ključnu ulogu ima metafora u misli" (Kövecses 2005: 191). Prema tome metafora je lingvistička, konceptualna, tjelesna i društveno-kulturna pojava koja istodobno postoji na svim navedenim razinama.

KONCEPTUALNA METAFORA

Da je metafora sveprisutna "u svakodnevnom životu, ne samo u jeziku nego u mišljenju i djelovanju" (Lakoff i Johnson 2015: 3) te da je naš konceptualni sustav, unutar kojega djelujemo i mislimo, u osnovi metaforičke naravi, detaljno su pokazali već spomenuti začetnici i glavni teoretičari teorije konceptualne metafore George Lakoff i Mark Johnson istražujući metaforu u duhu kognitivne lingvistike.

Dakle njihovim radom metafora se premjestila iz područja jezika (metafore kao leksemi i frazemi) u područje mišljenja (tzv. *konceptualne metafore*). Takve konceptualne metafore uglavnom ne nalazimo u svakodnevnoj jezičnoj uporabi, nego do njih dolazimo tek zaključivanjem, upravo na temelju metaforičnih iskaza

⁷ Lakoff precizira kako ih ne nalazimo ni u (engleskom) rječniku ni u gramatici (usp. Lakoff 1992: 4).

koje nalazimo u jezičnoj uporabi. "Metaforični su iskazi površne manifestacije konceptualne metafore" (Lakoff 1992: 39). A (uglavnom nesvjesno) poznavanje metaforičnih koncepata, koji prožimaju naše mišljenje, preduvjet je upravo za razumijevanje konkretnih jezičnih (metaforičnih) iskaza. "Konceptualni sustav sadrži na tisuće konvencionalnih metaforičkih mapiranja (preslikavanja) koji formiraju visoko strukturirani sustav konceptualnog sustava" (Lakoff 1992: 39). I upravo sustav konceptualnih metafora jest taj koji strukturira naš svakodnevni konceptualni sustav, uključujući i najapstraktnije koncepte, a što se nalazi iza našega svakodnevnog jezika (usp. Lakoff 1992: 3). Na temelju toga onda se odvija razumijevanje (v. Lakoff i Johnson 2015: 201–204).

Konceptualna metafora dakle nadograđuje zapravo na već uobičajenoj postavci prema kojoj je u biti metafora upravo razumijevanje jednoga nepoznatoga ili manje poznatoga područja pomoću drugoga koje nam je bolje poznato, bolje uočljivo, konkretno. Metafora postaje sredstvo pomoću kojega shvaćamo neko manje poznato područje tako što ga kategoriziramo (mapiramo⁸, preslikavamo) onim koje nam je poznatije. Ona se uglavnom temelji na određenim podudarnostima ("correspondences") koje se mogu uočiti između dvaju uspoređenih područja. Te su podudarnosti čvrsto strukturirane tako da entiteti iz jedne domene odgovaraju entitetima u drugoj domeni (usp. Lakoff 1992: 4). No te podudarnosti nisu dane jednom zauvijek, nego se uvijek mogu uočiti nove i nove te tako proširiti mogućnosti shvaćanja određenoga fenomena (ili kategorije) i stvarati novi metaforički iskazi.

KONCEPTUALNA METAFORA ŽIVOT JE PUTOVANJE

Kako bi bilo jasnije što metafore znače za naše mišljenje i djelovanje, odnosno o čemu je zapravo riječ u ovom modelu metafore, navest ćemo za primjer jedan razgovor koji smo preuzeli sa snimke predavanja Raymonda Gibbsa *Second of a Double Feature: Metaphor and Embodied Cognition*⁹. U podlozi ovoga razgovora nalazi se (i u njemu se očituje) vrlo česta konceptualna metafora ŽIVOT JE PUTOVANJE, koja se u engleskome osobito snažno manifestira brojnim uobičajenim jezičnim

⁸ Lakoff i Johnson "mapiranje" razumiju upravo "u matematičkom smislu" kao preslikavanje, mapiranje, pokazivanje podudarnosti iz jednoga područja u drugom području (izvorišna i ciljna domena /engl. *source* i *target domain*). I uvijek vrijedi isto načelo da se ono manje poznato shvaća pomoću onoga što je bolje poznato. U "Pogovoru" izdanju iz 2003. Lakoff i Johnson o tome pišu: "Naša prva metafora za konceptualnu metaforu potječe iz matematike. Konceptualne metafore isprva smo poimali kao preslikavanja u matematičkom smislu, odnosno kao preslikavanja s jedne konceptualne domene na drugu. Ta se metafora pokazala korisnom u nekoliko pogleda. Bila je precizna. Ukazivala je na to da su korelacije egzaktno, sustavne. Omogućila je uporabu obrazaca zaključivanja iz ishodišne domene za rasuđivanje o ciljnoj domeni." No problem je ovoga modela bio u tome što "matematička preslikavanja ne stvaraju ciljne entitete, kao što to konceptualne metafore često čine". Stoga su prihvatili "Metaforu Projekcije, koja se temelji na predodžbi grafoskopu. Ciljnu smo domenu pojmlili kao početnu foliju na grafoskopu, a metaforičku projekciju kao proces polaganja druge folije na prvu, pri čemu se ustroj ishodišta pridodaje ustroju cilja." Time je bilo omogućeno dodavanje entiteta i odnosa (Lakoff i Johnson 2015: 221). Lakoff i Johnson također dodaju kako termini *mapa* i *mapiranje* dolaze iz neuroznanosti gdje neuroni u sustavu mozga *projiciraju*, odnosno pružaju se od mrežnice do primarnog vizualnog korteksa i stvaraju slike. "Riječ je o topografskoj metafori, u kojoj je mrežnica teritorij, a V1 [primarni vizualni korteks] njegova mapa" (Lakoff i Johnson 2015: 223).

⁹ Videosnimka predavanja dostupna je na: <https://www.youtube.com/watch?v=4q22v23u-Uc>.

izrazima (itekako prisutna također u hrvatskom jeziku), a čije poznavanje već kao takvo predstavlja uvjet mogućnosti razumijevanja ovih dvoje sugovornika. Tijekom razgovora metaforički se izrazi zajednički nadograđuju, razrađuju, mijenjaju i slično.

Razgovor koji navodimo odvio se između psihoterapeutkinje imena Judy i njezina klijenta Howarda. Howard razgovara s Judy o svome životu, a evo kako se razgovor odvija:

Judy: "When you have a problem, what do you do with it?"

Kad imaš neki problem, što učiniš?

Howard: "I usually let it be a problem. I don't usually do anything much..."

Obično pustim da bude problem. Obično ne činim ništa...

Judy: "Does the problem go away if you don't do anything with it?"

Nestane li problem ako ne učiniš ništa s njim?

Howard: "No, it get's worse... or it just complicates thing as you go further down the road."

Ne, nego postane gore... ili samo otežava stvari kako nastavljaš dalje.

Judy: "Can you look at your own life... look down the road of that line and see what's that gonna do in your life?"

Možeš li pogledati svoj život... pogledati niz cestu te linije i vidjeti što će to učiniti u tvome životu?

Howard: "Look down the road?"

Pogledati niz cestu?

Judy: "Yeah, kinda visualize what your own life will be like..."

Da, nekako vizualizirati kakav će biti tvoj život...

Howard: "It will just continue the way it is..."

Samo će se nastaviti onako kako je...

Judy: "Kind of like a snowball effect?"

Otprilike poput efekta grude snijega?

Howard: "No, no, not a snowball. Just kinda floating, floating down the river..."

Ne, ne, ne grude snijega. Samo kao da pluta, pluta niz rijeku...

Judy: "What's it like to be floating down the river? Tell me more."

Kakav je osjećaj plutati niz rijeku? Reci mi nešto više.

Howard: "It's comfortable. It's safe... Everything just keeps on an even keel, you know... You're just kinda floating."

Ugodno je. Sigurno je... Sve ostaje isto, znaš... Samo nekako plutaš.

Judy: "Kind of a canoe? Going down the river or..."

Poput kanua? Koji se spušta niz rijeku ili...

Howard: "No, more like a great ole big barge... on a great big old river."

Ne, više kao velika stara teglenica... na velikoj staroj rijeci.

Judy: "Barge, very stable, kinda."

Teglenica, veoma stabilno, otprilike.

Howard: "Yeah, plenty of room to spread out and sit in the sun. Yeah, and you don't have to worry about falling of the edge... And sun, you know, it's kinda hazy. It's not really clear sun. It's kinda hazy. Kinda half asleep, that's what it's like."

Da, mnogo je mjesta za protegnuti se i sjediti na suncu. Da, i ne moraš se brinuti da ćeš pasti s ruba... I sunce, znaš, nekako je maglovito. Nije baš jasno sunce. Nekako je maglovito. Nekako u polusnu, tako izgleda.

Judy: "What happens when you kind of come to the falls, the falls that are down there, about two miles down the river."

Što se dogodi kada nekako dođeš do slapova, slapova koji su tamo, otprilike dvije milje niz rijeku.

Howard: "Get the hell of the river."

Makneš se s rijeke.

Judy: "That's certainly one way to handle it. Get out."

To je sigurno jedno rješenje. Makneš se.

Howard: "I feel a lot of discomfort. That's what happend just last month. I hit those falls last month."

Osjećam se jako uznemireno. To je ono što se dogodilo prošloga mjeseca. Prošlog mjeseca sam naletio na te slapove.

(...)

U navedenom razgovoru za nas su osobito važni podcrtani dijelovi, gdje se vidi da Howard i Judy zajedno konstruiraju i izgrađuju metaforu koja se odnosi na Howardov život kao putovanje. Judy u početku nudi metaforu Howardova života kao ceste, a potom se Howard pri opisu svoga života služi metaforom rijeke. Judy na to predlaže metaforu kanua, ali je Howard ispravlja zamišljajući se više poput velike, stare teglenice koja pluta na velikoj, staroj rijeci. Sve su to elementi iste opće konceptualne metafore ŽIVOT JE PUTOVANJE: cesta, zapreke, rijeka, slapovi, kanu, teglenica... Na podlozi ove konceptualne metafore govornici namjerno i uzajamno konstruiraju konkretne metaforičke iskaze kako bi jedno drugome pokušali promijeniti pogled na ono o čemu se govori. Te su promjene pogleda toliko fundamentalne da mijenjaju i naš čitavi doživljaj određenoga iskustva jer "promjene u našem konceptualnom sustavu doista mijenjaju što je za nas stvarno i utječu na to kako opažamo svijet i kako na temelju tih opažanja djelujemo" (Lakoff i Johnson 2015: 129), a to je upravo ono što psihoterapeutkinja nastoji postići: da njezin klijent svijet, sebe i svoj život vidi drugačije nego do sada.

Ovdje se vidi kako se metaforom svakodnevno služimo razmjerno kreativno te da se ne moramo koristiti ustaljenim i gotovim obrascima izražavanja ako nekome nešto želimo na razumljiv način objasniti. Također je vidljivo kako je metafora proces, a ne gotov proizvod koji ćemo samo izvući iz našega rječnika kada nam je potreban. A dobro se vidi i njezina živost te intersubjektivnost jer se zajednički konstruira i razrađuje između sugovornika u živom razgovoru. Na primjeru razgovora Judy i Howarda jasno se vidi sveprisutnost metafore u našim životima, ne samo u jeziku nego u mišljenju i djelovanju koji su nerazdvojivo vezani uz metaforičnost. Na temelju brojnih jezičnih dokaza Lakoff i Johnson su pokazali da je naš konceptualni sustav metaforičke naravi. Koncepti koji upravljaju procesima našega mišljenja nisu samo stvar intelekta, nego utječu na naše svakodnevno funkcioniranje do najsitnijih pojedinosti. Naši koncepti strukturiraju što percipiramo, kako se snalazimo u svijetu te kako se odnosimo prema drugim ljudima. Ako uzmemo da je ova pretpostavka točna, onda su "... način na koji mislimo, ono što doživljavamo i ono što svaki dan činimo u mnogočemu pitanje metafore" (Lakoff i Johnson 2015: 3).

Valja ukazati kako ovdje pomalo ulazimo također u stari filozofski sukob između subjektivizma i objektivizma. I dok subjektivisti s jedne strane priznaju samo subjektivno iskustvo, subjektivnu zamjedbu i subjektivnu istinu, objektivisti s druge smatraju da postoji zadani svijet objekata i objektivna istina. Ukoliko jezikom opisujemo svijet i objekte, onda govorimo istinu, značenjem povezujemo riječi s odgovarajućim objektima. Kognitivna lingvistika pak njeguje "treći put", tj. filozofiju iskustvenoga realizma koja u pogledu na svijet uključuje subjekt i ljudski um, odnosno i "ljudski faktor". Dakle može se reći da ide nekim srednjim putem u kojemu jezik i ljudsko iskustvo također imaju svoje značenje, ali ne zanemaruje niti svijet oko nas. No čovjek na svoj način kategorizira i sistematizira podražaje i iskustvo svijeta i sebe u svijetu, što znači da svijet uvijek promatramo kroz određene "naočale" svojih vlastitih (i općeljudskih) pretpostavaka, preduvjeta...¹⁰ To je ono što se ovdje događa kroz model konceptualne metafore, odnosno sustav metaforičkih obrazaca u našem umu pomoću kojega sve koncipiramo i kategoriziramo. Na ovome modelu to povremeno dolazi do izražaja kad se suočimo s onim (konceptualnim) metaforama koje nisu uvriježene u našem komunikacijskom sustavu, dok ih kod univerzalnih metafora uglavnom ne primjećujemo.¹¹

Pogledajmo na našem primjeru razgovora Judy i Howarda što znači da su koncepti metaforični i da oni strukturiraju naše svakodnevne aktivnosti. Koncept ŽIVOT i konceptualna metafora ŽIVOT JE PUTOVANJE¹² prisutni su u podcrtanim dijelovima razgovora između Howarda i Judy. Važno je primijetiti da

¹⁰ Čovjek prima doduše podražaje iz izvanjskoga svijeta, ali ih sve doživljava i interpretira na svoj način sukladno svojim spoznajnim kategorijama. To je od Kanta naovamo nedvosmisleno jasno. No, Lakoff i Johnson idu i korak dalje te smatraju da je i sam Kant ostao još uvijek barem dijelom zarobljen u tzv. "objektivistički mit" jer da po njemu ipak postoje univerzalno valjana znanja i univerzalno valjani moralni zakoni do kojih možemo doći služeći se svojim univerzalnim razumom (v. Lakoff i Johnson 2015: 172).

¹¹ Velik dio knjige o metafori Lakoff i Johnson posvećuju upravo raspravi odnosa između objektivizma i subjektivizma (v. osobito: Lakoff i Johnson 2015: 163 i dalje).

¹² Lakoff i Johnson razlikuju strukturne, orijentacijske i ontološke metafore. Metafora ŽIVOT JE PUTOVANJE strukturna je metafora, gdje se jedan koncept (ŽIVOT) strukturira pomoću drugoga (PUTOVANJE).

oni ne razgovaraju o životu samo u terminima putovanja, već preslikavaju shemu putovanja na područje života time što uspostavljaju odgovarajuće podudarnosti između strukture koncepta života i strukture koncepta putovanja.¹³ Ovakav je pristup moguć zbog naše sposobnosti da svoje shvaćanje života strukturiramo pomoću našega znanja o putovanjima. Mi na taj način prenosimo načine zaključivanja "iz izvornog područja putovanja u ciljno područje života" (Čulić 2003: 117). Poznavanje strukturne metafore ŽIVOT JE PUTOVANJE podrazumijeva poznavanje određenoga broja korespondentnih odnosa koji postoje između koncepta ŽIVOT i koncepta PUTOVANJE, npr.: početak putovanja je rođenje, kraj putovanja je smrt, osoba koja proživljava život je putnik, životni ciljevi su odredišta, sredstva kojima će se postići određeni cilj jesu putovi, životne su poteškoće prepreke na putovanju, savjetnici su vodiči, napredak u životu prijeđena je udaljenost na putovanju i sl. Korespondentni odnosi vidljivi u ovome razgovoru jesu: Howard je putnik, konkretnih ciljeva Howard nema jer trenutno ima osjećaj da samo pluta kroz život, životne poteškoće su slapovi o koje se strovalio prošloga mjeseca, a napredak ne ostvaruje jer, rekli smo, osjeća da samo pluta na velikoj rijeci.

Ova metafora života kao putovanja jedna je od onih prema kojima živimo u našoj kulturi – ona strukturira naše shvaćanje života te naš odnos prema životu. Zamislimo li neku drugu kulturu koja na život ne gleda kao na putovanje, već kao na ples, osoba koja prolazi kroz život bila bi razmatrana kao plesač, a cilj života otplesati taj ples na najbolji mogući artistički ili čisto samoispunjavajući način. U toj bi kulturi ljudi gledali na život drukčije, doživljavali bi ga drukčije, odnosili bi se prema njemu drukčije i razgovarali bi o njemu drukčije.

Stoga ne čudi da je jedan od glavnih preduvjeta međusobnoga razumijevanja upravo dijeljenje istih (konceptualnih) metafora, odnosno pripadnost istomu konvencionaliziranom (jezičnom) sustavu, u čijoj podlozi zapravo leže vremenom (dugotrajnom uporabom) fiksirane metafore na temelju kojih se međusobno razumijemo. A što bi se dobro vidjelo upravo kad bismo se suočili s pripadnikom neke posve drukčije kulture u kojoj ne postoji takav koncept, nego primjerice samo koncept života kao plesa ili pak neki drugi posve drugačiji koncept.

Ovdje navedeni primjeri pokazuju kako metaforički koncepti, kao primjerice ŽIVOT JE PUTOVANJE, strukturiraju što činimo i kako razumijemo ono što činimo, i što nam se događa kada živimo život. To nikako ne znači da je život podvrsta putovanja ili da je život isto što i putovanje. To su dvije potpuno različite stvari.¹⁴ Ipak, ŽIVOT je djelomično strukturiran, pojmljen i izveden kao PUTOVANJE, a u tim se terminima o njemu i razgovara. Koncept je tako "ustrojen metaforički, aktivnost je ustrojena metaforički i, posljedično, metaforički je ustrojen i sam jezik" (Lakoff i Johnson 2015: 5). Naš je primjer samo jedna od potvrda da se prema

¹³ Više Lakoff (1992: 4 i d).

¹⁴ Uvijek je, naravno, riječ samo o djelomičnom preslikavanju jedne domene na drugu, tj. o prenošenju samo nekih implikacija iz jednoga područja u drugo, a ne svega. Jer svaka stvar (domena...) ostaje ono što jest, iako se promatra kroz prizmu druge. Pri tom se dakako kao i kod svakoga drugog shvaćanja metafore nameće pitanje koje se to implikacije trebaju prenositi, a koje ne. Najlogičniji i najčešći odgovor bi glasilo da se redovito prenose one implikacije određene domene (pojma, objekta...) koje su za nju tipične, tj. koje su uz nju nekako automatski povezane kod većine govornika dotične jezične zajednice, a ne one za koje bi bilo potrebno kakvo usko specifično stručno znanje ili neke izvanredne spoznaje.

životu odnosimo ne samo kao prema putovanju, štoviše, da naš konvencionalni način razgovora o životu pretpostavlja metaforu koje smo rijetko kada svjesni. Metafora tako nije u riječima, ona je u samom konceptu života. U načinu na koji razgovaramo o životu nema ništa poetično ili retorično, mi ga u tom smislu koristimo doslovno. Mi o životu govorimo tako jer ga tako i poimamo, a budući da ga tako poimamo tako prema njemu i djelujemo.¹⁵

Dakle ovdje nije riječ o metafori kao figuri riječi, već o pozadinskoj strukturi metaforičnih jezičnih izraza u kojima se razaznaje kako su "*procesi ljudskoga mišljenja u velikoj mjeri metaforični*" (Lakoff i Johnson 2015: 5). Metafora kao način mišljenja u našem konceptualnom sustavu upravo je ono što omogućava metaforičke izraze poput *Baš si lisac*. Prema tome valja ponovno ukazati na distinkciju između metaforičkoga jezičnog izraza i konceptualne metafore, odnosno između metafore kao figure riječi i metafore kao figure misli.¹⁶

OBILJEŽJA KONCEPTUALNE METAFORE

Konceptualnu metaforu već smo označili kao jedan od kognitivnih procesa konstruiranja značenja na temelju kojega povezujemo dvije konceptualne domene (područja): izvorišnu (engl. *source domain*) i ciljnu (engl. *target domain*) domenu. Ona nam omogućuje da jedno iskustveno područje konceptualiziramo pomoću drugoga iskustvenog područja, odnosno preciznije: "da preslikamo jedan *okvir* na drugi *okvir* (pri čemu je *okvir* temeljna jedinica mišljenja)" (Štrkalj Despot 2014: 64). Okvir izvorne domene preslikava se na okvir ciljne domene uslijed čega se velik dio inferencijske strukture izvorne domene preslikava na strukturu ciljne domene. Konceptualna metafora tako uključuje razumijevanje jedne domene iskustva u terminima druge domene iskustva. Navedene veze između domena nazivamopreslikavanje (mapiranje) (engl. *mapping*).¹⁷ Mapiranje je čvrsto strukturirano pa tako postoje ontološke korespondencije prema kojima entiteti izvorne domene sustavno korespondiraju s entitetima iz ciljne domene. Sjetimo li se primjera konceptualne metafore ŽIVOT JE PUTOVANJE, entiteti iz izvorne domene PUTOVANJA: početak, kraj, putnik, odredišta, prepreke itd. korespondiraju s entitetima ciljne domene ŽIVOTA: rođenje, smrt, osoba, životni ciljevi, životne poteškoće itd. Kako bismo lakše upamtili što mapiranje jest, Lakoff i Johnson prihvatili su strategiju imenovanja takvih mapiranja koristeći mnemotehniku koja sugerira mapiranje u obliku CILJNA DOMENA JE IZVORNA DOMENA. Prema tome kada god se referiramo na metaforu mnemoničkim izrazom CILJNA DOMENA JE IZVORNA DOMENA (npr. ŽIVOT JE PUTOVANJE), mi se zapravo referiramo na takav skup korespondencija, a sama metafora ne može se poistovijetiti s njezinim nazivom. Naziv metaforičkih preslikavanja općenito ima oblik propozicije (primjerice LJUBAV JE PUTOVANJE), ali samo preslikavanje (mapiranje) nije propozicija, nego skup ontoloških korespondencija (v. Lakoff 1992: 4–5).

¹⁵ Više o tome v. Lakoff (1992: 18–21).

¹⁶ Lakoff više puta ukazuje na to: "Potrebno je napomenuti da suvremeni teoretičari metafore općenito termin *metafora* rabe kad se referiraju na konceptualno mapiranje, a termin *metaforički izraz* za referiranje na pojedinačni lingvistički izraz" (Lakoff 1992: 6).

¹⁷ Vidi ovdje bilješku br. 8.

Ciljna domena i izvorna domena stoje u asimetričnom odnosu, a ujedno njihov odnos ima ograničenja jer metafora nije veza bilo čega s bilo čime. O izvornoj domeni imamo bogatija znanja jer upravo izvornu domenu koristimo kako bismo objasnili neku značajku ciljne domene. Da bismo tu vezu mogli nazvati konceptualnom metaforom, između dviju domena mora postojati dovoljno velika razlika. Izvorna i ciljna domena "moraju pripadati dijelovima našeg iskustva koje doživljavamo kao sasvim različite" (Stanojević 2013: 54). Primjeri koje smo do sada navodili doista i jesu takvi. Mi možemo intuitivno pretpostaviti da su ŽIVOT i PUTOVANJE različite domene unatoč svojim konceptualnim svezama. O tim domenama imamo različita znanja koja nisu povezana s drugom domenom. Tako neke pojavnosti iz domene ŽIVOT ne možemo povezati s pojavnostima domene PUTOVANJE, pa su prema tome preslikavanja djelomična. Potonje je samorazumljivo jer da su preslikavanja potpuna, da je svaki aspekt ŽIVOTA istovjetan aspektu PUTOVANJA, onda bi ŽIVOT zapravo bio PUTOVANJE, a to ni u kojem slučaju nije tako (usp. Lakoff 1992: 13, 39). To su dvije potpuno različite stvari koje dovodimo u određenu konceptualnu svezu. Slijedom toga nije teško doći do zaključka da "preslikavanja koja 'pripadaju' nekoj konceptualnoj metafori opisuju ciljnu domenu samo djelomično"¹⁸ (Stanojević 2013: 86).

Konceptualnu metaforu, kao i druge spoznajne sposobnosti, obilježava dvostrukost: one mogu biti ustaljene i uobičajene, ali nastaju i kao dio diskursa te gotovo sigurno nisu dio našega ustaljenog znanja. Tako iz uspoređivanja dviju domena, koje rezultira metaforom, može nastati relativno stalna veza između određenih domena – što je slučaj s vezom ŽIVOTA i PUTOVANJA ili ZNANJA i GLEDANJA, ali neke druge metafore konstruiraju se, tako reći, u danim situacijama, tj. na licu mjesta. Prema tome, "konceptualna metafora s jedne je strane naša sposobnost koja je dio ustroja našeg znanja, a s druge je riječ o sposobnosti koju koristimo u pravom vremenu" (Stanojević 2013: 55).

KULTURNA UVJETOVANOST

Ovdje svakako valja izričito napomenuti kako je kultura ključni element za razumijevanje konceptualnih metafora, i to stoga što je pripadnost istoj kulturi zapravo određena upravo istim konceptualnim metaforama koje dijele pripadnici iste kulture. Kognitivna lingvistika pod kulturom smatra sve ono što je različito od čovjekova biološkog nasljeđa te da je svaki ljudski čin nužno uronjen u kulturu. Stoga nije teško zaključiti da isto vrijedi za domene koje se javljaju u konceptualnim metaforama i posljedično također za same konceptualne metafore. Stanojević ovo objašnjava na shematičnoj razini konceptualne metafore. Objašnjavajući kako je u američkoj kulturi uobičajen koncept *dating*, tj. izalazaka, navodi da je dotični koncept organiziran kao scenarij u kojemu se sve aktivnosti odvijaju prema

¹⁸ Više je odgovora na pitanje zašto se samo dijelovi strukture jedne domene preslikavaju na dijelove strukture druge domene. Neki autori govore o načelu nepromjenjivosti, drugi o primarnim metaforama, treći o središnjem znanju, a četvrti o metonimijskim aspektima ograničenja konceptualne metafore (v. Stanojević 2013: 86). Vrlo informativan tekst o metaforičkim preslikavanjima i značenjskim poljima, a što uključuje i ovu problematiku opsega preslikavanja, svakako je studija Josipa Užarevića: "Jezik i tropi. Zapažanja o metafori, metonimiji i sinegdohi" (1995: 105–112).

uređenom vremenskom slijedu. Vremenska uređenost scenarija *datinga* vidljiva je u načinu na koji se o istome može metaforički govoriti:

(6) [...] "In some cases, I swung and missed. In others, I made it well past first base."

U nekim prilikama jednostavno nisam odabrao najsretniju strategiju (dosl. "zamahnuo sam i promašio"). *U drugima sam uspio dogurati i dalje od prvog poljupca* (dosl. "dalje od prve baze") (v. Stanojević 2013: 102).

Konceptualna metafora očituje se u izrazima vezanima uz bejzbol, koji se teško prevode na naš jezik u smislu da zadrže neke implikacije koje upućuju na izvornu domenu bejzbola. U bejzbolu tako igrač mora zamahnuti i udariti lopticu, a kada je udari, ima za cilj oprčati teren od polazišta preko prve, druge i treće baze te natrag do polazišta. U metaforičkom opisu *zamahnuti i promašiti* odnosi se na neuspješan pokušaj dolaska do željenoga rezultata tijekom izlaska. *Prva baza* odnosi se s druge strane na poljubac, prvi stupanj intimnosti, te tako sve do treće baze. Kako bejzbol nije naročito popularna igra u Hrvatskoj, razumljivo je da se u hrvatskome jeziku neće javiti metafora koja će intimne ljubavne čine metaforički konceptualizirati kao bejzbol. U hrvatskome su zato mnogo frekventnije metafore koje su vezane uz rat, npr. govorimo o *osvajanju* ljubljene ili ljubljenoga. Kod nas se sportske metafore uglavnom odnose na politički diskurs, npr. *Vlada je dobro odigrala u završnici*. Iz ovih primjera možemo vidjeti kako "kulturalna varijacija može proizlaziti iz kulturalne specifičnosti ciljne domene (npr. domene *dating*) i iz kulturalne specifičnosti izvorne domene (npr. bejzbol je kulturalno specifična domena) (Stanojević 2013: 102–103). Postoje doduše i druge kombinacije, ali mi se ovdje njima nećemo baviti. Za nas je dovoljno da zaključimo kako je "kultura ključni element konceptualnih metafora te da ona nužno utječe na jezične izraze i njihove konceptualne temelje" (Stanojević 2013: 103).

Valja još jednom spomenuti kako je Lakoff svjestan toga da sve metafore nisu jednako proširene među ljudima u svim vremenima i kulturama te smatra da su neke (gotovo) univerzalne, neke su jako proširene, dok su druge ovisne o pojedinim kulturama, tj. postoje samo unutar određene kulture¹⁹ (usp. Lakoff 1992: 40).

Na ovome gornjem primjeru vidljivo je kako konceptualne metafore funkcioniraju u okviru više jezika, što rasvjetljava činjenicu da je metaforizacija općeljudska sposobnost, a ujedno potvrđuje da je konceptualna metafora jedan od načina ustroja našega znanja. Osim toga konceptualna se metafora javlja – kao što je rečeno – ne samo u jeziku nego je njezino ključno mjesto zapravo u umu, dok su jezični izrazi samo pojedinačne manifestacije određenih konceptualnih metafora. Ipak, tu se javljaju brojne poteškoće jer se postavlja pitanje kako se metafora realizira u umu: aktiviraju li se i povezuju li se u umu, kao u jeziku, dvije domene prilikom našega susreta s metaforičkim izrazom ili je ono što u jeziku nazivamo metaforom rezultat nekih temeljnijih procesa poput načela relevantnosti ili kategorizacije te se stoga jezična metafora u umu ne mora realizirati kao istovremena aktivacija dviju domena. Neka istraživanja tako pokazuju da je konceptualna metafora rezultat analoških procesa, gdje jezične metafore znače istovremenu aktivaciju dviju

¹⁹ Vidi ovdje bilješku br. 5.

domena, dok s druge strane u drugima to ne znače. Ovim se pitanjem dalje nećemo baviti, ali ćemo istaći da većina istraživača promišlja u skladu s pretpostavkama da u umu postoje dvije domene između kojih dolazi do konceptualnih preslikavanja (v. Stanojević 2013: 13).

ZNATI = VIDJETI

Odavno se u području istraživanja jezika utvrdilo da postoje veze među riječima koje označavaju fizičku percepciju i riječima koje označavaju misaonu aktivnost, tj. unutarnje osjete. Ipak, tek se u okviru kognitivne lingvistike pokazalo da te veze ni u kojem slučaju nisu izolirane ili slučajne. Dapače, one su motivirane konceptualnom metaforom. Najprije su dotične veze zamijećene u okviru dijakronijske kognitivne lingvistike, i to ponajprije u polisemiji leksičkih jedinica "za koju se utvrdilo da je metaforična u sustavnome smislu" (Štrkalj Despot 2014: 64). Jedna od prvih uočenih sustavnih metafora u podlozi polisemije bila je "misaona", tj. konceptualna metafora ZNATI JE VIDJETI u primjeru polisemnih engleskih leksema *see* u značenju *vidjeti*, *shvatiti*, *view* u značenju *gledati*, *smatrati* itd., gdje je očito da svaki od njih ima značenje gledanja, ali i razumijevanja.

Ante Vučković osvrćući se na dimenziju slušanja kod Martina Heideggera ukazao je na činjenicu kako paradigma prema kojoj je vidjeti = znati nije nešto novo, nego u zapadnjačkom mišljenju ona prevladava barem od grčkih vremena, jer "riječi koje još i danas vladaju mišljenjem potječu iz područja vezanog za gledanje" (Vučković 1993: 13). On nadalje navodi kako u bilo kojem rječniku kakva zapadnjačkoga jezika, pogledamo li značenja vezana uz glagol *vidjeti*, lako možemo razabrati kako, osim što ima značenje opažanja očima, on također znači ispitivati, susresti, razmišljati, osjećati, shvatiti, znati, spoznati, razumjeti, suditi, mnjeti itd. (Vučković 1993: 14). Vučković ove postavke dovodi u svezu s Aristotelom, koji je od svih osjetila prednost davao osjetilu vida jer je smatrao da nam ono omogućuje najviše spoznaje. Osim toga ističe da je prednost gledanja duboko ukorijenjena u grčkom jeziku, a slijedom toga i u našem teorijskom jeziku. Dapače, sama riječ *teorija* u svome korijenu ima glagol *theorin* koji u sebi ima dva korijena *thea* i *horao*. *Thea* znači *pogled* ili *izgled* (u kojem se nešto pokazuje), a *horao* znači *pogledati nešto*, *izvidjeti*, *razmotriti*.²⁰ Latinski prijevod riječi *theoria* je *contemplatio*, a njemački *Betrachtung*, što doziva u svijest latinski termin *tractare* u smislu: oblikovati, rukovati, obrađivati. "Teorija nije dakle samo čisto gledanje, nego je već u svom pojmu tehnika, uplitanje u zbilju i njezino oblikovanje." Stoga Vučković za tu početnu odluku o poistovjećivanju znanja s gledanjem dodaje kako ona nipošto nije nevina, već da je to "odlučka koja sa sobom nosi i način mišljenja i djelovanja modernog čovjeka" (Vučković 1993: 16). Ovo je itekako u skladu s kognitivnolingvističkim postavkama prema kojima – kako smo već ranije spomenuli – govoreći o objektivnom svijetu uvijek valja zadržati svijest da mi taj svijet zapravo nužno promatramo (i pri tome oblikujemo) kroz naš konceptualni sustav, odnosno – kantovskim jezikom rečeno – kroz naš kategorijski aparat te da u skladu s primijenjenim metaforama i slikama doživljavamo nas i

²⁰ Snažna povezanost između gledanja i znanja očituje se u grčkoj gramatici osobito na primjeru ovoga glagola *horao* (vidjeti, gledati), a koji u aoristu glasi *oida* i poprima posve novo značenje: *znati*.

svijet oko nas, ali također i djelujemo u skladu s tim, odnosno da "gledajući" svijet na određeni način (uporabom određenih metafora) ujedno i utječemo na to kako će nam se on pojavljivati. Dakle "naš" svijet itekako ovisi o nama samima, o našem konceptualnom sustavu, o našoj kulturi i interakciji sa svijetom, odnosno riječima Lakoffa i Johnsona: "Objektivnost uvijek ovisi o nekom konceptualnom sustavu i nekom skupu kulturnih vrijednosti" (Lakoff i Johnson 2015: 199).²¹

Dakle još u grčkoj tradiciji postoji jasno uspostavljen ovaj identitet gledanja i znanja, a ta je sveza jasno vidljiva i u hrvatskoj riječi *vidjeti*. Taj glagol polisemni je leksem za koji, ako konzultiramo rječničku bazu Hrvatskog jezičnog portala, možemo utvrditi kako ima sveukupno sedam značenja:

- 1) reagirati (na što) osjetilom vida, primjećivati, opažati očima, zapaziti, zapažati očima
- 2) sresti koga, naći se s kim
- 3) *razg.* uvidjeti, uvidati, razab(i)rati, shvatiti, shvaćati [*vidim da ima pravo*]
- 4) pregledati, ispitati [*vidiš li grešku?*]
- 5) iskusiti, preživjeti, prepatiti (radost, muke)
- 6) predvidjeti
- 7) (ø) posjedovati osjetilo vida, moći gledati (v. *Hrvatski jezični portal*, 24. ožujak 2015.)

Osim osnovnoga značenja *reagirati (na što) osjetilom vida, primjećivati, opažati očima, zapaziti, zapažati očima*, primjećujemo da se ista riječ može rabiti u značenju *shvatiti, shvaćati, razabirati, znati, razumjeti* i sl. Npr. ako kažemo *Vidim što hoćeš reći*, to znači: *razumijem, znam* što nam sugovornik govori, objašnjava i sl. Veza znanja i gledanja zamjetljiva je također u frazeološkim izrazima sa sastavnicom *vidjeti* koje Hrvatski jezični portal navodi. Od njih tridesetak, ta je veza prisutna u dvama frazeološkim izrazima:

- 1) *vidjeti jasno kao na dlanu*
- 2) *vidjeti skroz naskroz (koga)* (v. *Hrvatski jezični portal*, 24. ožujak 2015.)

Prvi frazeološki izraz ima značenje *odlično vidjeti, shvatiti*, a drugi *shvatiti dobro koga, njegove namjere, postupke*. Osim potonjih primjera možda je najvažnije što je ta veza prisutna u etimologiji same riječi, odnosno u njezinu etimonu²². Hrvatska je riječ *vidjeti* u etimološkoj vezi s riječi *vid* koja ima praslavenski i staroslavenski

²¹ Ili na drugom mjestu gdje navode svoje ključne stavove osvrćući se na temeljne zahtjeve koje postavljaju pred svoju teoriju: "Tvrđimo da primjereno objašnjenje traži: da predmete poimamo samo kao entitete ovisne o našim interakcijama sa svijetom i našim projekcijama na svijet; da svojstva poimamo kao interakcijska, a ne kao inherentna; da kategorije poimamo kao iskustvene geštalte određene putem prototipa, a ne kao strogo nepromjenjive i određene putem teorije skupova" (Lakoff i Johnson 2015: 185).

²² Etimon je riječ iz koje se povijesno razvila neka riječ, izvor riječi; *arhetip* (Etimon, u: *Hrvatski jezični portal*, 24. veljače 2015.), odnosno *morfološko, ali i semantičko ishodište određenog leksema* (Raffaelli 2009: 15).

korijen *vidъ*, **viděti*, koja je došla od indoeuropske riječi **weyd*-u značenju *vidjetii znati*, a na ovaj ili onaj način odražava se i u većini indoeuropskih jezika²³. Prema tim etimološkim vezama možemo utvrditi da "etimoni nekih temeljnih riječi vezanih uz gledanje imaju i fizičko i mentalno značenje od najranijeg razdoblja koje možemo rekonstruirati" (Štrkalj Despot 2014: 66). Naravno, na primjeru riječi *vidjeti* ne možemo reći da je fizičko značenje prethodilo mentalnome jer ne postoje nepobitni dokazi o metaforičkom preslikavanju s jednoga koncepta na drugi, ali može se lako pokazati da su dva koncepta aktivna oduvijek.

Metaforu ZNATI JE VIDJETI Lakoff vidi kao izuzetno raširenu metaforu čija je iskustvena baza lako utvrdiva s obzirom na to da nam većina znanja dolazi upravo preko vida (gledanjem) te što u većini slučajeva vrijedi da, ukoliko nešto vidimo, to je onda i istinito (usp. Lakoff 1992: 34).

Veza između znanja i gledanja nekako nam senameće sama od sebe. Ipak, činjenica je da se alatima konceptualne metafore dokazalo "da je sinkronijska polisemija često odraz dijakronijskog razvoja i jezičnih promjena u smislu da nemetaforički smisao (poput *gledanja*) evoluirao i motivirao nastanak metaforičkog smisla, poput *razumijevanja*" (Štrkalj Despot 2014: 64–65).²⁴ Štrkalj Despot tako navodi da je Sweetser pokazala na primjeru indoeuropskih jezika kako se cijeli niz semantičkih promjena lako može objasniti teorijom konceptualne metafore i motiviranošću zajedničkim ljudskim iskustvima²⁵. U tome smislu najreferentnije djelo na hrvatskome jeziku je ono Ide Raffaelli *Značenje kroz vrijeme* na koje ćemo se osvrnuti prilikom potvrđivanja konceptualne veze znanja i gledanja na primjeru leksema *jasan* u sljedećem poglavlju.

Sweetser je u svojim istraživanjima, između ostaloga, utvrdila kako je najčešći semantički izvor glagolima gledanja fizička narav vida (najčešće svjetlost i oči). Ističe da "neki vidovi oprimjerenja ove metafore [UM JE TIJELO] mogu biti vrlo rašireni u različitim kulturama, pa i univerzalni – poput primjerice veze između vida i znanja" (Štrkalj Despot 2014: 66). Ipak, na nešto specifičnijim razinama metafore UM JE TIJELO u nekim kulturama ne vrijedi metafora ZNATI JE VIDJETI jer se umjesto pomoću domene vida znanje/razumijevanje konceptualizira domenom

²³ Zanimljivo je što je indoeuropska riječ **weyd* motivirala nastanak riječi *vědē*. Potonju riječ nalazimo u mnemotehničkoj rečenici glagoljske azbuke *Азъ букы věдѣ глагољѣ добрѣ ествъ живѣти...*, koju Eduard Hercigonja prevodi kao *Ja knjige znajući, govorim da je dobro živjeti na zemlji...* Osim toga nemoguće je ne primijetiti kako riječ *vědē* asocira na naziv svetih indijskih spisa Veda, nastalih približno 1500. – 500. godine pr. Kr. Upišemo li u Hrvatski jezični portal *Vede*, primijetit ćemo da je u etimologiji te riječi vidljiva veza između vida i znanja: skr. *Veda* ← *vid*: *znati*.

²⁴ U svezi s ovom iskustveno snažno obilježenom konceptualnom metaforom Lakoff i Johnson se u pogovoru iz 2003. osvrću i na razvoj značenja od konkretnosti prema apstraktnosti: "Christopher Johnson tvrdi da djeca primarne metafore uče na osnovi *pretapanja* [engl. *conflation*] konceptualnih domena u svakodnevnom životu. Proučavao je kako nastaje metafora *Znati Je Vidjeti* i pokazao da djeca 'vidjeti' prvo rabe doslovno, odnosno samo o vidu. Tad nastupa faza kad se vidjeti i znati pretapaju, kad djeca kažu nešto kao 'Vidi, došao je tata' ili 'Vidi što sam prolio'; vidjeti se javlja zajedno sa znati. Jasne metaforičke upotrebe 'vidjeti' poput 'Vidi u čemu je stvar' javljaju se tek kasnije. Te se upotrebe tiču znanja, a ne doslovno vida" (Lakoff i Johnson 2015: 223).

²⁵ Unatoč postavkama Sweetser "danas se nerijetko drži da je uloga metafore donekle precijenjena, te se ključna uloga pripisuje djelovanju konverzijskih implikatura [...]. Važni mehanizmi promjena svakako su i metonimija te generalizacija i specijalizacija" (Štrkalj Despot 2014: 65). O ovoj problematici podosta piše i Stanojević (2013: 106–111).

sluha. To je slučaj u nekim australskim jezicima gdje vrijedi konceptualna metafora ZNANJE JE SLUŠANJE. Primat vida pred drugim osjetilima u zapadnom društvu može se tako tumačiti kulturnim utjecajima, za što je ono samo (zbog privilegiranja vida) počesto opisivano kao *okulocentrično*²⁶.

KONCEPTUALNA SVEZA ZNANJA I GLEDANJA U LEKSEMU JASAN

Ovdje ćemo na primjeru leksema *jasan* prikazati kako je sinkronijska polisemija često odraz dijakronijskoga razvoja i jezičnih promjena, što se odnosi na stupnjevito evoluiranje nemetaforičkih značenja te njihovo motiviranje nastanka metaforičkoga značenja, a što će ujedno pokazati kako je djelovanje konceptualne metafore nužno i dijakronijsko, a ne samo sinkronijsko.

Kako su jezične promjene rezultat različitih procesa uglavnom vezanih uz čovjeka kao biće koje egzistira u nekom kulturnom i društvenom miljeu, zbog primjerice nekoga novog otkrića javit će se potreba da se isto otkriće imenuje novim izrazom.²⁷ U tom slučaju čovjeku će biti lakše na njemu smislen način proširiti značenje nekoga već postojećega jezičnog izraza nego izmisliti sasvim novi jezični izraz. A to se širenje značenja najčešće događa upravo metaforički, tj. bilo po analogiji proporcionalnosti, bilo po predikativnoj analogiji ili pak po metafori u najširem smislu riječi (što uključuje i metonimiju i sinegdohu). Promjena značenja može se, između ostaloga, temeljiti i na bazičnoj konceptualnoj metafori na čijoj smo podlozi ionako već do tada možda upravo promišljali slične fenomene. Leksem *jasan* jedan je od primjera polisemnih leksema koji u sinkronijskom trenutku svojom semantičkom strukturom svjedoče o zahvaćenosti dijakronijskim procesima promjene značenja, a koji se također temelje na konceptualnoj metafori ZNATI JE VIDJETI.

Tipično značenje leksema *jasan* odnosi se na *vidljivost* i *prozirnost*, čije se značenje profilira u odnosu na domenu *svjetlost*. Ipak, podatci iz Hrvatskoga nacionalnog korpusa za razdoblje od 1990. do 2005. godine u 99% slučajeva pokazuju da se taj leksem javlja u značenju *razumljiv*, "dakle u značenju koje se profilira u odnosu na enciklopedijske podatke vezane uz razne mentalne aktivnosti" (Raffaelli 2009: 141). Leksem *jasan* javlja se stoga uz glagole *govoriti*, *znati*, *napomenuti*, *istaknuti*, *razumjeti*, *dokazati* i slično te u konstrukcijama *sve je jasno*, *jasno da*, *u potpunosti je jasno* i slično. Može se zamijetiti da su takve konstrukcije prisutne u svakodnevnom govoru, pa ćemo tako u razgovoru s nekom osobom koja nam je iznijela neku obavijest ili tvrdnju, a pod uvjetom da smo razumjeli što je rekla, uglavnom odgovoriti: *Jasno mi je što hoćeš reći* ili jednostavno: *Jasno, da*.

Unatoč tomu što se leksem *jasan* često pojavljuje u značenju *razumljiv*, njegovo je ishodišno značenje još uvijek živo prisutno u svakodnevnom diskursu te je još uvijek ishodištem značenjskih pomaka. Leksem *jasan* mogli bismo uvrstiti u

²⁶ Više o problematici okulocentrizma zapadne kulture može se naći u članku Katarine Rukavine "Okulocentrizam i privilegiranje vida u zapadnoj kulturi. Analiza pojma u antičkoj, novovjekovnoj i postmodernoj misli".

²⁷ O promjenama značenja i uzrocima nastanka metafora više: Stamać (1983: 66–79). Ovaj primjer spada u prvi i najčešći od šest uzroka nastanka metafore, kako ih *vidi* Stamać.

stabilne polisemne lekseme zbog "urednosti" semantičkih pomaka utemeljenih na konceptualnoj metafori ZNATI JE VIDJETI" (Raffaelli 2009: 142). Naime, i ovaj leksem kao i glagol *vidjeti* posjeduje metaforička značenja koja odražavaju neke od osnovnih konceptualnih sveza. Osim toga leksem *jasan* možemo uvrstiti i u dinamičke polisemne lekseme zbog njegove učestalije upotrebe u metaforičkom značenju *razumljiv*, nego u dijakronijski temeljnom, ishodišnom značenju *vidljiv* (npr. *Jasno se vidjelo sve do druge obale*). Unatoč rjeđoj uporabi u značenju *vidljiv*, današnji govornici hrvatskoga jezika to značenje ne smatraju arhaičnim. Dapače, govornici prepoznaju "svezu između značenja koje se odnosi na 'svjetlost' i značenja koje se odnosi na 'razumijevanje', što je još uvijek aktivni dio znanja o semantičkoj strukturi leksema *jasan*" (Raffaelli 2009: 142). Iz tih je razloga navedeni leksem nemoguće uvrstiti isključivo u kategoriju stabilnih, odnosno dinamičnih polisemnih leksema.

Sinkronijska činjenica učestalije upotrebe leksema *jasan* u značenju *razumljiv*, od one u značenju *vidljiv*, *proziran*, *svijetao*, upućuje na dijakronijsku dinamiku i procese koji taj leksem zahvaćaju. Potonjim se otvara mogućnost da jednoga dana zbog učestalije upotrebe *jasan* u značenju *razumljiv* preuzme ulogu tipičnoga značenja, a veza s ishodišnim značenjem govornicima hrvatskoga jezika postane sasvim neprozirna²⁸. Takve moguće promjene Raffaelli potkrjepljuje činjenicom da se "leksemi *vedar* i *bistar* danas mnogo češće upotrebljavaju upravo u značenjima vezanima uz 'svjetlost' i 'vidljivost', te nije isključeno da *jasan* specijalizira značenje vezano uz 'mentalnu' domenu i tako se funkcionalno zadrži u leksičkom sustavu hrvatskoga jezika" (Raffaelli 2009: 142). Potonje ujedno potvrđuje pretpostavku da konceptualna metafora uvjetuje leksikalizaciju jezičnih izraza, odnosno da metafora koja povezuje znanje i gledanje nije puka slučajnost, već da je to metafora koja je "djelomice odgovorna za ustroj leksičkog znanja" (Stanojević 2013: 10). Upravo iz razloga učestalosti upotrebe u značenju *razumljiv* i određenosti sintaktičkim i sintagmatskim strukturama u kojima se *jasan* javlja, tu nije riječ samo o konceptualnoj inovaciji, već i o semantičkoj promjeni koja se zbiva. Leksem *jasan* u svome tipičnom značenju koje se odnosi na svjetlost također se često zamjenjuje leksemima *vedar* ili *bistar* (npr. *vedar dan*, a ne *jasan dan*), koji bi s vremenom mogli "istisnuti" *jasan* u toj uporabi.

Prve potvrde leksema *jasan* primjerice u Vrančićevu i Kašićevu rječniku iz 16. stoljeća odaju kako je njegovo značenje vezano isključivo "uz domenu 'svjetlost', bez potvrda o metaforičkom značenju" (Raffaelli 2009: 143). Međutim danas se, kako smo istaknuli, dotični leksem učestalije koristi u metaforičkom značenju *razumljiv*. Prema tome možemo zaključiti da u ovome sinkronijskom trenutku svjedočimo živoj dijakronijskoj dinamici leksema *jasan*. Slijedom toga možemo opetovano potvrditi kako konceptualna metafora, između ostaloga, organizira dijakronijski aspekt (našega) jezika. Osim toga konceptualna metafora (ovdje ZNATI JE VIDJETI) motivira konceptualne sveze između domena vezanih uz fizičku percepciju i domena vezanih uz mentalne aktivnosti te također motivira nastanak

²⁸ Primijetimo kako se *neprozirnost* ovdje metaforički odnosi na *nerazumijevanje*, *nemogućnost razumijevanja*, (jer ne vidimo što je iza čega) što je još jedna potvrda o konceptualnoj svezi znanja i gledanja!

novih leksičkih jedinica. Ona je također odgovorna za ustroj našega znanja, što se u ovom slučaju odnosi na ustroj znanja o znanju (s-vijest, su-znanje, ali u hrvatskom ovo "vijest" u "s-vijest" očito je etimološki vezano opet uz glagol *vidjeti*, tako da se i u riječi *svijest* jasno (!) očituje ta sveza).

KONCEPTUALNA VEZA ZNANJA I GLEDANJA U FRAZEMU (ZA)MAZATI OČI

Frazem je, kako je poznato, skup riječi (izraz) s ustaljenim značenjem koje je različito od zbroja značenja njegovih članova. Potonje je u skladu s kognitivnolingvističkom postavkom koja kaže da doprinos svake jedinice značenju jezičnih konstrukcija nije linearan jer konstrukcija ni značenjski ni oblikom nije linearni zbroj jedinica od kojih se sastoji. Frazemi ne nastaju u govornom procesu, već se reproduciraju uvijek s istim frazemskim sastavnicama i s istim značenjem. Frazemi su, kao i metafora, dugo smatrani jezičnom pojavom, odvojenom od bilo kojega ljudskog konceptualnog sustava. (O konceptualnim sustavima na takav način nije se ni govorilo, pa nije moglo biti niti riječi o frazemima kao dijelovima takvih sustava!) U okrilju kognitivne lingvistike frazemi su dobili posebno mjesto te su prema gledištu kognitivne lingvistike većina frazema (ne svi) "rezultat konceptualnoga sustava i nisu samo jedinica jezika" (Kovačević 2012: 15). Tako značenje frazema proizlazi iz sveukupnoga čovjekovog znanja o svijetu, a konceptualno su motivirani postojećim kognitivnim mehanizmima (metafora, metonimija i konvencionalno znanje), koji uspostavljaju vezu doslovnoga značenja frazemskih sastavnica sa značenjem frazema. Iz toga se razloga može reći da frazemi "utjelovljuju čovjekov konceptualni sustav" (Kovačević 2012: 15).

U ovom dijelu rada pažnju ćemo posvetiti somatskom frazemu (*za*)*mazati oči (komu)*. Somatski su frazemi ona skupina frazema koja ima barem jednu sastavnicu koja se odnosi na dio tijela. Oni uglavnom nastaju uslijed frazeologizacije slobodnih riječi i sintagma, "koji se zbog česte upotrebe i metaforičnosti počinju ostvarivati kao ustaljeni i neslobodni leksički spojevi i sintagme: *držati jezik za zubima, sklopiti oči...*" (Kovačević 2012: 17). Frazem (*za*)*mazati oči (komu)* odnosi se na radnju koju netko čini kako bi nekoga spriječio da shvati pravo stanje stvari, a koje je obično nepovoljno. Primjećujemo da se značenje ovoga frazema temelji na metafori: kada nekome doslovno zamažemo oči, npr. blatom, onemogućit ćemo mu/joj da nešto vidi; metaforičko "mazanje očiju" s druge strane odnosi se na sprječavanje razumijevanja/znanja čega. Dakle riječ je o metafori prema kojoj "vidjeti neku stvar ili radnju ujedno znači i znati, odnosno biti svjestan da se ona događa" (Stanojević 2013: 9). Vidimo da dolazi do konceptualnoga preslikavanja iz izvorne domene VIDJETI u ciljnu domenu ZNATI, odnosno da je značenje frazema motivirano konceptualnom metaforom ZNATI JE VIDJETI.

U ovom frazemu nije slučajno što se zamazuju baš oči, a ne primjericice ruke, nos ili uši. Potonje je uvjetovano našim znanjem da očima gledamo (metonimijska veza), a gledanje opet vežemo uz znanje (metaforička veza s izrazito snažnom iskustvenom bazom). Stoga frazem (*za*)*mazati oči (komu)* znači *spriječiti razumijevanja čega* jer smo svjesni relevantne veze između onoga što percipiramo vidom i onoga što znamo zbog našega doslovnog znanja koje smo stekli tijekom života, koje se odnosi na činjenicu da očima gledamo, a kada nekome nečime zamažemo oči, on

neće moći vidjeti sve dok isti "premaz" (veo) s očiju ne skine. Mi ne samo što umijemo neku stvar prepoznati kao takvu (u fizičkom smislu) nego razumijevamo i njezinu bit. Stoga činjenica da "vidimo neku stvar ima ključnu ulogu u tome kako konstruiramo znanje"²⁹ (Stanojević 2013: 191).

ZAKLJUČNE MISLI

Konceptualna metafora, ustanovili smo, jedan je od kognitivnih procesa koji se odražavaju u jeziku. Dakle ovdje se primarno radi o instrumentu mišljenja i kategoriziranja svijeta, a tek onda posljedično određene metaforičke tragove pronalazimo i u samom jeziku gdje se očituje ta metaforička struktura mišljenja. Mišljenje se uvijek odvija u konceptima, u kategorijama. Mi svoja (opažajna) iskustva kategoriziramo našim umskim kategorijama (konceptima). Kad se radi o konkretnim, zornim, fizičkim iskustvima, onda redovito nije teško stvoriti određeni koncept dotičnoga iskustva. No kad se suočimo s nešto apstraktnijim iskustvima, kao što su VRIJEME, ŽIVOT, LJUBAV, ZNANJE, RASPRAVA, i sl., čini se kao da nam bitni elementi iskustva toga dotičnog fenomena neprestano izmiču. Kao poprilično apstraktni fenomeni prilično se teško mogu precizno zamisliti s jasnim granicama, s jasnom strukturom, kao jasni koncepti. Stoga ih naše mišljenje automatski uspoređuje s nekim drugim iskustvima, s nekim drugim konceptima i tako stvara konceptualne metafore. Te su metafore dakle, prije svega, instrumenti samoga mišljenja kojima se ono služi kako bi kategoriziralo, usustavilo naša iskustva svijeta, nas samih našega nutarnjega svijeta, a sve to skupa onda se zrcali također u jeziku i jezičnim izrazima.

Konceptualnom metaforom dakle povezujemo dvije konceptualne domene – izvornu i ciljnu. Pomoću nje jedno iskustveno područje konceptualiziramo drugim iskustvenim područjem. Prilikom preslikavanja jedan se veliki dio inferencijske strukture izvorne domene preslikava na strukturu ciljne domene. Time nam je omogućeno metaforičko mišljenje, tj. razumijevanje nepoznatih, složenih i apstraktnih stvari pomoću stvari odavno poznatih, jednostavnih i konkretnih. Taj proces mapiranja, tj. veza između izvorne i ciljne domeneu kojemu nam izvorna domena, o kojoj imamo bogatija znanja, omogućava shvaćanje ciljne domene, o kojoj imamo manja znanja. U tom smislu kognitivna lingvistika razlikuje metaforički jezični izraz i konceptualnu metaforu koja se nalazi u podlozi dotičnoga metaforičkoga jezičnog izraza. Metafora je stoga samo dijelom lingvistička pojava koja postoji u jeziku jer postoji u misli. Lingvističke metafore tek su izrazi "metaforičkih koncepata smještenih u konceptualnom sustavu mozga" (Kövecses 2005: 191). Lingvističke metafore ili metafore u jeziku očituju konceptualnu metaforu, ali od njih također povratnim putem možemo doći do metafore u misli.

²⁹ Postoje brojni psihološki dokazi koji pokazuju "da je upravo percepcija vidom vezana uz naše vizualne umne predodžbe" (Stanojević 2013: 191). To ipak ne znači da su sve umne predodžbe vezane uz percepciju vidom. Umne su predodžbe višeosjetilne. Zbog toga je malo vjerojatno da će "konceptualna metafora ZNANJE JE GLEDANJE biti baš sasvim *univerzalna* kao što navodi Sweetser (1990) – treba očekivati da će imati razmjerno povlašten status u različitim jezicima" (Stanojević 2013: 191). O potonjem smo već govorili, pa smo tako naveli da je dotična konceptualna metafora privilegirana u indoeuropskim jezicima, dok je u nekim australskim jezicima prisutna metafora ZNANJE JE SLUŠANJE.

Kako je riječ o kognitivnom procesu, konceptualna metafora ne odražava se samo na jezičnom planu nego i izvan jezika. Čest je primjer konceptualne metafore ZNANJE JE GLEDANJE koja se pojavljuje primjerice u animiranim filmovima kada iznad glave nekoga lika sinežarulja. Žarulja znači da je liku sinula neka ideja³⁰ ili da je nešto shvatio, ali označava svjetlo koje omogućava da se nešto vidi, tj. razumije.³¹ Potonje logički proizlazi iz činjenice da nešto bolje vidimo ako ima više svjetla, a kako upaljena žarulja svijetli, to onda metaforički označava bolje shvaćanje, odnosno: dok je mrak, ništa ne vidimo i ne znamo; ali onoga trena kad nam bljesne svjetlo, sve nam postane jasno/vidljivo/spoznato. Takvi nejezični (i jezični) metaforički uzorci čine metaforičke modele znanja koji rasvjetljavaju činjenicu da metafora ne strukturira samo naša znanja o jeziku, već i naše znanje o svijetu.

Natemeđu ovoga što je ovdje izneseno vjerujemo da je barem dijelom postalo jasno i u kojem odnosu stoji teorija konceptualne metafore spram tradicionalne teorije metafore s kojom smo započeli ovaj tekst. Ono što iz ovdje iznesenoga svakako jasno proizlazi jest kako su konkretne metafore, tj. "metaforički izrazi" – kako se to naziva u teoriji konceptualne metafore – zapravooprimjerenja određenih konceptualnih metafora koje stoje u njihovoj podlozi. Lakoff i Johnson navode brojne primjere konkretnih (oprimjerenih) metafora za konceptualne metafore kao što su RASPRAVA JE RAT, ŽIVOT JE PUTOVANJE, VRIJEME JE NOVAC i dr. No, valja dodati kako oni razlikuju, recimo tako, "doslovne" metaforičke izraze od "maštovitih" metaforičkih izraza (vidi: Lakoff i Johnson 2015: 51). Doslovni metaforički izrazi su oni na koje smo već naviknuli, tj. koji se kreću unutar uobičajenoga koncepta kojim poimamo određeno iskustvo (npr. "Izgradio je teoriju."). Podloga toga metaforičkog izraza je konceptualna metafora TEORIJE SU GRAĐEVINE. Međutim često puta se događaju i maštovite metafore, ali uvijek na istoj podlozi, na istoj konceptualnoj metafori koja im stoji u temelju,³² npr. "Te činjenice su vanjski zidovi moje teorije." ili "Njegova teorija ima na tisuće sobičaka i dugih zavojitih hodnika." i sl.³³ Zapravo tek ovakvi tipovi metafora, tj. maštovite

³⁰ Zanimljiva bi u ovom kontekstu bila također i jezična analiza ove naše kratke rečenice: "Kada nekomu liku sine žarulja". Primjerice, riječ "sinuti", "sjati" potječe iz domene vida. "Ideja" također (grč. *eidon*, od *eidēnai* – *vidjeti*). Stoga je za razumijevanje ove rečenice očito neophodna pretpostavka identiteta znanja i gledanja.

Jedan od najvažnijih pojmova u filozofiji: EVIDENCIJA (u-vid), ključan za svaku spoznaju, također potječe upravo iz ove domene vida i svjedoči o neposrednoj povezanosti gledanja i znanja.

³¹ Odnos između svjetlosti i znanja nevjerojatno je bremenit u ljudskoj povijesti još od biblijskih spisa pa nadalje. Tako u Knjizi postanka stoji kako prvoga dana, na samom početku Bog stvara upravo svjetlost (što je znanstveno gledano bilo problematično, jer svjetlost dolazi od svjetlećih nebeskih tijela, ali je bilo i povod poznatom fizičaru i svećeniku Georgesu Lemaîtreu za postavljanje teorije "big banga" (velikog praska). Prije toga bijahu "tama" (koja je prekrivala bezdan) te "pustoš i praznina" (tohu va bohu) kao znaci ništavila, odnosno kaosa i mraka u kojemu se još ništa od ničega ne razlikuje dok ne bljesne svjetlost koja omogućava diferenciranje i potom spoznaju i znanje.

Metafora svjetlosti i njezina važnost u zapadnoj misli osobito je snažno opisana u knjizi Hansa Blumenberga, 2001. *Ästhetische und metaphorologische Schriften*. Frankfurt/M: Suhrkamp: 139–171.

³² Ako obratimo pažnju, primijetit ćemo kako se već i u ovoj našoj rečenici pojavljuju neprimjetni primjeri upravo te iste konceptualne metafore kad na *doslovan* način rabimo riječi kao što su "podloga" i "temelj" koje su u kontekstu govora o teoriji očito upotrijebljene izvan svojega vlastitog konteksta, tj. metaforične.

³³ Lakoff i Johnson u tom kontekstu razlikuju tri različite podvrste maštovite (ili nedoslovne) metafore, a koje se uvijek baziraju na istoj konceptualnoj metafori (v. Lakoff i Johnson 2015: 51).

(nedoslovne) metafore jesu ono što se u tradicionalnoj teoriji metafore naziva metaforom. Tu i tamo se kroz povijest promišljanja metafore nađu primjeri kad su pojedinci i "doslovne" metafore prepoznali kao metafore, iz čega su zaključivali da je čitav jezik zapravo metaforičan (Quintilian, Vico, Gustav Gerber, Nietzsche i dr.), a što je zasigurno otvorilo posve nove perspektive u promišljanju metafore i jezika uopće. No ovdje izložena teorija konceptualne metafore otišla je i znatno dalje istraživanjem metaforičke strukture samoga mišljenja i njezinim prepoznavanjem upravo u nebrojenim jezičnim (doslovnim ili nedoslovnim) metaforičkim izrazima. Time se još jednom potvrdila velika važnost metafore, i to ne samo za jezik nego i za shvaćanje ljudskoga načina konceptualiziranja svih iskustava i fenomena, odnosno također za teoriju spoznaje i mišljenja uopće jer odavde proizlazi kako je naše mišljenje uvijek uvjetovano određenim konceptima u koje ih "kategoriziramo". A ti koncepti su – kao što je rečeno – ponekad (gotovo) univerzalni, tj. zatječemo ih u svim kulturama, ponekad su puno uže rasprostranjeni, ali u nekim slučajevima i posve ograničeni na jednu kulturu ili čak supkulturu u kojima vrijede, dok u drugima ne vrijede. Stoga je po Lakoffu i Johnsonu i sama istina uvijek ovisna o određenim konceptima koji se rabe i koji su (nesvjesno) općeprihvaćeni unutar nekoga društva (kulture u užem ili širem smislu). Stoga oni zaključuju kako objektivnost "uvijek ovisi o nekom konceptualnom sustavu i nekom skupu kulturnih vrijednosti" (Lakoff i Johnson 2015: 199).

Ti su stavovi na određeni način prisutni već kod Humboldta kad govori o tomu kako svaki jezik utjelovljuje određeno viđenje (sliku) svijeta, potom kod Sapira i osobito kod Whorfa u njegovoj "teoriji jezične relativosti", te na jedan još širi način kod kasnoga Wittgensteina kad govori o slikama (svijeta) i referentim sustavima unutar kojih živimo, razmišljamo i djelujemo, a što dobrim dijelom odgovara kulturološkim konceptima o kojima govore Lakoff i Johnson. Wittgenstein međutim za razliku od njih smatra kako konceptualiziranje jednoga područja drugim, odnosno svođenje jednoga iskustva i jednoga fenomena na neko drugo zapravo pokazuje kako smo zatočeni u vlastitim slikama (metaforama) u kojima živimo, iz čega mu se nameće imperativ otvorenosti prema istini i izmicanje od apsolutiziranja bilo kakvih teorija jer primjerice personificiranje ili kakav sličan postupak – smatra on – više stoje na putu našoj pravoj spoznaji, negoli što joj pomažu. "Kategoriziranja koja provodimo, ne pomažu boljem razumijevanju zbilje, nego nas više ostavljaju zatočenima u jednoj slici" (Weiberg 2004: 135).³⁴

Svijest konceptualne metaforičke strukture i posljedično onda (barem dobrim dijelom) kulturološke uvjetovanosti mišljenja i jezika potiče suzdržavanje od svakoga apsolutiziranja istine i spoznaje, ali istodobno i svijest važnosti svakoga pojedinog jezika za izricanje i mišljenje nas i svijeta oko nas, jer svaki pojedinačni jezik na specifičan načinu sebi sabire iskustva i znanja o svijetu određene ljudske

³⁴ Anja Weiberg inače u svojem tekstu u zborniku o Wittgensteinu i metafori donosi izvrsnu usporedbu između Wittgensteina i teorije koju postavljaju Lakoff i Johnson, a što je osobito zanimljivo kad se uzme u obzir postojanje brojnih podudarnosti u nekim temeljnim uvidima. Svakako valja dodati kako Lakoff i Johnson u zahvalama na početku svoje knjige o metaforama također navode Wittgensteina (ali i gore spomenute Sapira i Whorfa, dok ne spominju primjerice Humboldta s kojim također imaju znatnih sličnosti, vjerojatno stoga što on po svojoj prilici ni danas kao ni u vrijeme Sapira nije bio dovoljno poznat u Americi).

zajednice. I svaki kroz različite (što su genetski i tipološki udaljeniji jezici, to su veće i konceptualne razlike) slike i koncepte promatra svijet. Stoga Dieter Wunderlich s pravom kaže da odumiranjem nekoga jezika ne gubimo samo "zbirku fascinantnih činjenica, nego jedan vrijedan sustav ljudske kognicije i identiteta" (Wunderlich 2002: 10). Različitost je univerzalnosti metaforičkih koncepata koji prožimaju svaki jezik još jedan važan prilog raspravi o potrebi očuvanja različitih jezika i idioma, pa iako svaka metafora istodobno prekriva puno toga što u njoj nije izrečeno, ona ipak uvijek ističe određenoj (jezičnoj, kulturološkoj) zajednici vrijedan vid iskustva koji tako ipak dolazi i do jezičnoga izražaja. A zanimljivo je da su upravo oni apstraktni, duhovni, "metafizički" i slični sadržaji obilježeni višestrukim konceptualnim metaforama, jer je valjda očito da nijedna od njih cjelovito ne izriče dotična iskustva i sadržaje. Iz toga se može zaključiti kako je čovjek oduvijek makar možda nesvjesno svjestan ograničenja svojega (kategorijskog) mišljenja i govorenja te ih višestranim osvjetljavanjem istoga fenomena (iskustva) uvijek nastoji prevladati. O tomu svjedoči upravo činjenica da postoje raznovrsne konceptualne metafore za isti fenomen, i to što je čovjeku važniji, apstraktniji i "nematerijalniji" neki fenomen ili iskustvo, to ih je više (ŽIVOT, LJUBAV i sl.). K tomu, uvijek ostaje i otvorena mogućnost stvaranja nebrojenih novih i novih metafora kako bi se istaknulo bilo koje drugo (novo) iskustvo i bilo koji drugi novi vid, nova perspektiva. Taj najvažniji element ipak je zajednički tradicionalnoj i konceptualnoj teoriji metafore, pa čak i ako ga nitko ne ističe.

LITERATURA

- Aristotel. 2005. *O pjesničkom umijeću*. Zagreb: Školska knjiga.
- Blumenberg, Hans. 2001. *Ästhetische und metaphorologische Schriften*. Frankfurt/M: Suhrkamp.
- Borčić, Nikolina. 2010. "Konceptualne metafore u političkim intervjuima". *Medijske studije* 1, 1–2: 136–156.
- Čulić, Zjena. 2003. *Čovjek, metafora, spoznaja*. Split: Književni krug.
- Haeflner, Gerd. 2003. *Filozofska antropologija*. Zagreb: Naklada Breza.
- Grassi, Ernesto. 1992. *Die unerhörte Metapher*. Frankfurt/M: Hain.
- Grgas, Stipe. 1991. "Metafora i materijalnost jezika". *Filozofska istraživanja* 11, 2: 317–325.
- Kovačević, Barbara. 2012. *Hrvatski frazemi od glave do pete*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Kövecses, Zoltán. 2005. "Metafora i pitanje univerzalnosti". *Hrvatistika* 5, 5: 185–195.
- Lakoff, George. 1992. *The Contemporary Theory of Metaphor*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lee Whorf, Benjamin. 1979. *Jezik, misao i stvarnost*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.

Matasović, Ranko. 2005. *Jezična raznolikost svijeta: podrijetlo, razvitak, izgledi*. Zagreb: Algoritam.

Raffaelli, Ida. 2009. *Značenje kroz vrijeme*. Zagreb: Disput.

Rukavina, Katarina. 2013. "Okulocentrizam ili privilegiranje vida u zapadnoj kulturi. Analiza pojma u antičkoj, novovjekovnoj i postmodernoj misli". *Filozofska istraživanja* 32, 3-4: 215-227.

Sapir, Edward. 2013. *Jezič, uvod u istraživanje govora*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Stamać, Ante. 1983. *Teorija metafore*. Zagreb: Znaci.

Stanojević, Mateusz-Milan. 2013. *Konceptualna metafora: temeljni pojmovi, teorijski pristupi i metode*. Zagreb: Srednja Europa.

Stanojević, Mateusz-Milan. 2009. "Konceptualna metafora u kognitivnoj lingvistici: pregled pojmova". *Suvremena lingvistika* 35: 339-371.

Štrkalj Despot, Kristina. 2014. "Konceptualna metafora i dijakronija: o evoluciji metaforičkog uma u hrvatskom jeziku". *Metafore koje istražujemo. Suvremeni uvidi u konceptualnu metaforu*. Zagreb: Srednja Europa: 63-91.

Tabakowska, Elzbieta. 2005. *Gramatika i predočavanje: uvod u kognitivnu lingvistiku*. Zagreb: FF press.

Trstenjak, Anton. 1998. *Kroz prizmu riječi: fenomenologija, kulturologija i antropologija riječi*. Đakovo: Knjižnica UPT.

Užarević, Josip. 1995. "Jezik i tropi. Zapažanja o metafori, metonimiji i sinegdohi". *Tropi i figure*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta: 105-112.

Vidović Bolt, Ivana. 2013. "Životinja kao (ne)inteligentan čovjekov prijatelj". *Životinje u frazeološkom ruhu*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu: 1-12. Dostupno na: http://www.animalistickifrazemi.eu/images/frazemi/zbornik_radova/Vidovic_Bolt%20za%20WEB.pdf (25. veljače 2015.)

Vučković, Ante. 1993. *Dimenzija slušanja u M. Heideggera*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.

Weiberg, Anja. 2004. "'Ein Bild hielt uns gefangen.' Die Kraft der Metapher". *Wittgenstein und die Metapher*. (Ur.: U. Arnswald i dr.) Berlin: ParErga: 115-135.

Wunderlich, Dieter. 2002. *Was verlieren wir, wenn Sprachen sterben?* Dostupno na: <http://www.studgen.uni-mainz.de/manuskripte/wunderlich.pdf> (23. veljače 2015.)

MREŽNI IZVORI:

Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=27328> (28. siječnja 2015).

Hrvatski jezični portal. URL: <http://hjp.novi-liber.hr/> (26. siječnja 2015).

Leksikografski zavod Miroslav Krleža. URL: <http://www.lzmk.hr/hr/izdanja/natuknice/120-hrvatska-enciklopedija/1142-jezik> (10. veljače 2015).

Znanost, hrvatski popularno-znanstveni portal. URL: <http://znanost.geek.hr/clanak/novi-dokaz-da-mozak-uci-prije-rodenja/> (8. ožujka 2015).

SEHEN UND WISSEN IN DER KONZEPTUELLEN METAPHER

Seit Aristoteles hauptsächlich als die Sprachfigur gesehen, bzw. als bestimmter eigenartiger Schmuck betrachtet, d. h. streng auf das Gebiet der Poetik und Rhetorik begrenzt, erlebt die Metapher heute eine gewisse Renaissance vor allem im Bereich der kognitiven Linguistik und der konzeptuellen Metapher(n)theorie. Es hat sich durchaus gezeigt, dass die Metapher nicht nur ein bloß sprachlicher oder rein rhetorischer Schmuck sei, sondern sie stellt vielmehr etwas dar, ohne dessen weder Sprache noch Denken auskommen kann. Die metaphorischen (Sprach-)Ausdrücke sind im Grunde bloß die oberflächlichen Abbilder, bzw. sie stellen zunächst die Erscheinungen der tiefen konzeptuellen Metaphern in unserer Vernunft dar. Das System der konzeptuellen Metaphern strukturiert unser Konzeptsystem, das im Wesentlichen den Hintergrund unseres ganzen Verstehens bildet. Die das Denken bestimmende Konzepte sind keineswegs bloß die Sache des Intellekts, sondern sie bestimmen unser ganzes nichtreflektiertes Alltagshandeln bis in die prosaischesten Einzelheiten hinein. Letztendlich systematisieren sie was wir wahrnehmen, wie wir uns in unserer Lebenswelt orientieren, wie wir den anderen Menschen begegnen u. ä. Gerade deshalb ist unsere Denkart, unser Erleben und unser Alltagshandeln weitgehend auch durch unser metaphorisches System bestimmt. Am Beispiel des Lexems "klar" und der Phrase "jemandem die Augen verkleben", bzw. "jemandem den Sand in die Augen streuen" haben wir auf den Zusammenhang von Sehen und Wissen hingewiesen, bzw. die konzeptuelle Metapher SEHEN IST WISSEN ausdrücklich betont, um dadurch die starke Verbundenheit des Wissens und Sehens zu verdeutlichen, aber auch das menschliche Denken und Handeln näher zu erläutern.

SCHLÜSSELBEGRIFFE: *Analogie, konzeptuelle Metapher, kognitive Linguistik, Kultur, Metapher, Verstehen, Wissen*

